

HREBENÁRI V RADVANI V 20. STOROČÍ**(Na príklade života a práce hrebenárskeho majstra Jána Dobrotu)****ZUZANA DRUGOVÁ**

Keď v 70. rokoch padlo rozhodnutie o asanácii Radvane v prospech sídliska pre Banskú Bystricu, bolo to rozhodnutie verné ideám obdobia, v ktorom vzniklo. Dnes môžeme už len ľutovať pri predstavách, ako by sa s históriou a vtedajšou realitou Radvane zaobchádzalo v iných zemepisných súradniciach. Nám, etnografom a historikom, môže však srdce pukať pri zistení, že „hurá systém“ stavby radvanského sídliska poprel všetky argumenty volajúce po dokumentácii vtedajšieho stavu Radvane a po jej dôkladnom etnografickom, historickom a archeologickom výskume.

V súčasnosti hľadáme radvanských remeselníckych majstrov, ich potomkov a zmienky o nich veľmi ťažko. Po asanácii starej Radvane sa rozprchli do okolitých aj vzdialenejších dedín a sídlisk a dnes, aj keď poznáme ich potomkov, nevieme, kde ich hľadať. V nasledujúcej práci predkladám čriepok niekdajšej slávy remeselníckej Radvane. Ponúkam stručný prehľad histórie remesiel v Radvani, i doposiaľ nepublikované poznatky o živote hrebenárskeho majstra Jána Dobrotu, o pracovnom postupe pri výrobe rohovinových hrebeňov novším spôsobom na hrebenárskych strojoch, o spoločenskom živote radvanských remeselníkov očami jeho účastníčky. Práca obsahuje údaje získané terénnym výskumom i štúdiom a dokumentáciou zbierkových predmetov v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici.

Z HISTÓRIE REMESIEL V RADVANI.¹

Remeselnícka Radvaň bola v minulosti pojmom. Jej existencia je písomne doložená v 13. storočí. V období feudalizmu patrila rodine Radvanských, ktorí postavili v obci niekoľko kaštieľov. Od 16. storočia sa v Radvani sústreďovala remeselnícka výroba (farbiari, garbiari, hrebenári, výrobcovia pušného prachu a i.) a obchod. Tradícia známeho radvanského jarmoku siaha do polovice 17. storočia, a najmä v 19. storočí sa stal dôležitým trhovým podujatím na Slovensku (Slovník obcí 1968: 163).

Radvaň začala nadobúdať veľký význam v remeselnej výrobe Slovenska od polovice 17. storočia, hoci bola vtedy ešte dedinou. Do konca 17. storočia tu vznikol cech čižmárov, krajčírov, zámočníkov, šabliarov, kováčov a nožíarov (Petráš 1974: 85). V polovici 18. storočia patrili Banská Bystrica a Radvaň medzi hlavné strediská výroby klobúkov v Uhorsku

(Špiesz 1972: 56-57). Okolo roku 1770 pracovalo v Radvani približne 100 remeselníckych dielní (tamže: 187). Radvaň nevynikala ani tak počtom remeselníckych majstrov, ako podnikavosťou a orientáciou na isté remeslá vyrábajúce prevažne pre trh, a to často veľmi vzdialený. Ak uvážime, že Radvaň dosiahla štatút oppida len niekedy na prelome 17.-18. storočia, potom bola jej pomerne neskorá zmena na významné remeselnícke stredisko v našich pomeroch celkom ojedinelá (tamže: 192-193).

Mestečko Radvaň malo v roku 1828 len 109 majstrov, ale tí zamestnávali 44 tovarišov, čo poukazuje na to, že tunajšia remeselná výroba bola omnoho dynamickejšia, ako v iných mestách. Najvýznamnejšie miestne remeslo bolo súkeníctvo: zaoberalo sa ním 22 majstrov. Po nich, pokiaľ ide o hospodársky význam, nasledovali hrebenári, ktorých tu bolo 16. Do roku 1847 ich počet však narástol až na 36, v mestečku bolo najviac hrebenárov na Slovensku vôbec (tamže: 57). Je mimoriadne ojedinelé a zaujímavé, že hoci radvanskí hrebenári boli takí početní, nemali vlastnú cechovú organizáciu, ale boli spolu s klampiarmi členmi cechu kramárov (Kaľavský 1979: 182).

Staršie cechové remeslá v Radvani začiatkom 20. storočia zanikli. Hrebenárske dielne sa zlúčili do družstva. Bola tu pilníkárska dielňa P. Trnku s 15 robotníkmi, súkenná manufaktúra J. Markoviča s 15 robotníkmi. Za prvej republiky vznikol v obci strojársky podnik bratov Mayerovcov. V obci boli dva veľkostatky A. Radvanského. K majetku Radvanského patrila aj poľnohospodársky liehovar. V roku 1923 bola v Radvani založená pila firmy Rosenberger a spol. (Slovník obcí 1968: 165).

HREBENÁRSKA RADVAŇ V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

„Majstri v Radvani boli v úcte – rovnako ako gazdovia. Ich najväčšie sviatky boli radvanský jarmok a fašiangy.“ (D.M.). Vtedy sa majstri najviac, ale aj v sobotu večer po dobrom predaji svojich výrobkov, stretávali v čítacom spolku u Kohútov na Dolnej Radvani. Pán Kohút bol stolár, jednu miestnosť v dome dal k dispozícii na vytvorenie Sládkovičovho čítacieho spolku – „tam si majstri mohli svoje aj povedať, aj zaspievať. Hrebenári – generáli, tak si spievali. Kto dobre predal, kúpil si dva deci vína. Pálenka sa vtedy tak nepila, len víno, čo do Konzumu objednávali od Modry.“ (D.J.).

Na Prednom Mýte mali krčmu Horčinovci a na Dolnej Radvani Murgaš – „ale tam len, takí“ chodili, tam sa pálenka predávala. Gazda tam nemohol ísť, ten nemal čas na to. Ten keď zašiel na pohár piva do Kráľovej, Do kúpeľov sa to volalo, tam si dal pivo, viacej nemohol, lebo bol ustatý ako kôň.“ (D.M.).

Inou možnosťou kúpy rýchleho osvieženia boli konzumy. Obchody boli v Radvani všetky na Hradskej, a bolo ich päť – od Garašov, do Nájov, Holicer, Švoňavec a Potravné družstvo: „To bolo najlepšie.“ (D.M.).

V období pred druhou svetovou vojnou žilo v Radvani 18 hrebenárskych majstrov. „Na Hradskej boli Chmelikovci, Dobrotovci, Sršňovci, Kneppovci starší, o kúsok ďalej za mostom boli Bankovci dvojáci, Jasenskovci, starý pán Arnis. Jeho syn, mladý Arnis, ten už bol na Prielohu, aj pán Kubis a pán Nátan. Títo traja boli v jednej ulici. Na Dolnej Radvani boli pán Gruj, pán Vician. Pán Makovičský, ten bol už von z dediny, býval na hranici medzi Radvaňou a Bystricou, v Bystrici na kraji, volalo sa to pri Domčokách. Hrebenári si nekonkurovali. Kde kto dostal lacnejšie, ta chodil. Dakto si obľúbil toho majstra, ten zase toho, každý si obľúbil svojho zákazníka.“ (D.M.). Okrem týchto hrebenárov uvádzajú Dobrotovci ešte hrebenárske rodiny Hromadovcov, Báryovcov, Kíšíkovcov, Tupých. (D.M., D.J.).

V Radvani žil aj židovský obchodník Weisz. Tomu patrilo na Prielohu veľký sklad so záhradou, kam mu špeditéri („jedni sa volali Krnáčovci“), vozievali objednanú rohovinu. „Ktorý hrebenár chcel rohy, musel si ich prísť k Weiszovi vybiť. Každý roh mal uprostred aj kosť. Rohy stáli naložené v soli, aby odmäkli, aby tá špina v nich dozrela. A hrebenári to museli sekerkami vytláčať, aby neublížili rohu – to museli vedieť!“ (D.M.). Za vytlčené rohy hrebenári platili Weiszovi podľa váhy. Keď potom z rohov odpílili nepoužiteľné časti (špice aj široké nerovné konce rohov), predali ich naspäť Weiszovi. Hrebenár dostal za odrezky rohov viac, ako zaplatil za rohy, dostal zaplatené aj za robotu pri vytĺkaní rohov. „Židia chceli zarobiť, ale aj druhým dali zarobiť.“ (D.M.). Zvyšky rohov predával obchodník Weisz do Viedne, kde z nich vyrábali gombíky a drobné zvyšky rohoviny mleli na kvalitné záhradné hnojivo.

ŽIVOT JÁNA DOBROTU

Otec hrebenára Jána Dobrotu sa vyučil hrebenárskemu remeslu u radvanského hrebenára Jesenského a po vyučení pracoval ako samostatný majster. Po návrate z 1. svetovej vojny chorľavel a zomrel v roku 1930.

Ján Dobrota sa narodil v roku 1909 a pochádzal z mnohopočetnej rodiny. Najstaršia sestra Jolana pomáhala doma pri gazdovstve, všetci mladší súrodenci vychodili školy: Emília chodila do gymnázia, Anna po ukončení gymnaziálneho štúdia absolvovala fakultu a bola učiteľkou. Július ukončil štúdiá na obchodnej akadémii a pracoval na pošte. Ján Dobrota, ako najstarší syn, išiel najprv do škôl. V Radvani vychodil päť ľudových a v Banskej Bystrici dva roky meštianky. Pre chorobu otca sa musel začať uňho učiť, aby sa mohol postarať o rodinu. Podľa slov jeho manželky – Ján Dobrota „*nechcel veľmi remeslo, videl, ako sa otec natrápil.*“ (D.M.)

Od štrnástich rokov bol Ján Dobrota dva roky učňom u svojho otca, potom s ním pracoval ako tovariš. Spolu urobili za deň stodvadsať kusov hrebeňov, pracovali od štvrtej – piatej hodiny ráno do ôsmej hodiny večer. V roku 1930 Ján Dobrota ako dvadsaťročný narukoval, ale len na tri mesiace. Kvôli otcovej smrti sa vrátil domov ako živiteľ rodiny. Živnostenský list získal v roku 1931 a pracoval v dielni po otcovi ako samostatný majster. Svadbu s manželkou Máriou, rodenou Hediovou, mal 27. 4. 1946. Prvé roky po svadbe Mária Dobrotová popri práci v domácnosti a na gazdovstve pomáhala aj manželovi v hrebenárskej dielni „*len tak, z dlhej chvíle, kým sme syna nemali. Ale to len triesky doniesť, porichtovať, aj rohy hriať. A potom pomôcť, keď hotové pakoval a na poštu zaniest. Lebo to majster si nemôže robotu z rúk dať!*“ (D.M.).

Ako hrebenársky majster pracoval Ján Dobrota do roku 1951. V tomto roku museli mať remeselníci živnostenské listy odovzdať. Po krátkom pôsobení v Stavoindustrii vyrábal majster Dobrota hrebene doma, pre výrobné družstvo v Dobrej Nive. Každý majster musel vyrobiť päťsto – šesťsto kusov hrebeňov mesačne. Po trinásť a pol roku družstvo zrušili a majster hrebenár Dobrota pracoval ako vrátnik v autoservise v Banskej Bystrici. Zomrel v Horných Pršanoch v roku 1991.

Ján Dobrota nepatrí medzi najmajetnejších hrebenárskych majstrov. Od začiatku svojho majstrovania sa musel starať o svojich súrodencov. „*Obliecť bolo treba, najesť bolo treba, ťažko sa žilo. Keď malo prísť lepšie, prišla vojna, a po vojne zase zle.*“ Podľa slov Márie Dobrotovej: „*Vtedy sme boli s málom spokojní. Ale kto bol skromný a spokojný, bol šťastný.*“

Tak, ako ostatní hrebenárski majstri, mal aj Ján Dobrota svoje gazdovstvo.

Dopestovali si zemiaky, obilie, dochovali hydinu, prasiatka. „*Zabíjačku sme mali dvakrát do roka. Prvý pred Vianocami, na Mikuláša, aby sa stihlo do Vianoc aj zaúdiť. Väčšinou sa*

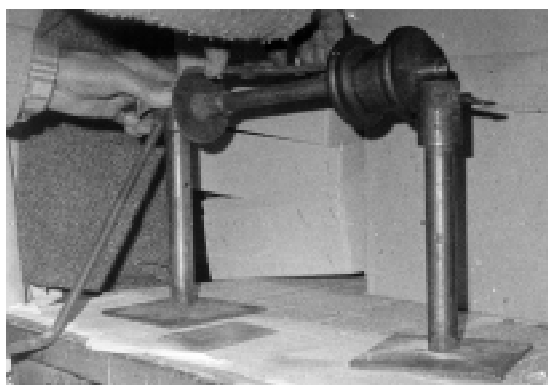
všetko rozdalo rodine aj susedom. Druhýkrát sa zabíjalo ku fašiangom, ale to už ostalo doma, aby bolo kúštok mäsa.“ U Dobrotovcov bola cez týždeň strava podľa určitej šablóny: pondelok bol cestovinový deň, „lebo mäsa z nedele nezostalo, keď bola väčšia familia“. V utorok býval čušpajz – zemiakový alebo strukovinový prívarok. V stredu bola cestovina – „halušky, rezance, pirohy – ale buchty na pare, tie sme nemávali.“ Vo štvrtok kto mohol, mäso uvaril, v piatok bývala opäť cestovina. V sobotu „komu čo dôšlo“ a v nedeľu bol „riadny obed s hovädzou polievkou... Veselo sa volakedy žilo, všetky veľké roboty sa spolu robili...“ (D.M.).

Majster Ján Dobrota žil a pracoval v rodičovskom dome v otcovej dielni. Dom stál v Radvani na Hradskej ulici č. 54 v miestach, kde dnes stojí budova pošty.

Otec Jána Dobrotu v roku 1919 predal pôvodný dom na Dolnej Radvani a kúpil nový dom na Hradskej. Dielňu si vybudovali za domom v priestoroch, v ktorých bola pôvodne maštaľ. Bola to zrubená miestnosť zvnútra omietnutá a obielená. V kúte dielne bola pec nazývaná *hiard*, ktorú si museli Dobrotovci postaviť a slúžila na nahrievanie rohov. Bolo to otvorené ohnisko z pálených tehál s komínom, ktoré sa zatváralo, „aby neľahalo, keď robili“. Okno do dvora bolo dosť veľké, „aby bolo svetlo na robotu“. Dvere boli tiež presklené, aby bolo vidno hore do záhrady. Za dverami bola *mašina*, zveráky – *šrapštoky*: „jeden drevený a dva železné, zasadené v zemi, aby boli mocné“. Za dverami bola v stene polička – *štelážňa*, kam si majster odkladal mierky na hrebene, pilníky, rašple. Súčasťou vybavenia dielne boli dve stoličky, pre majstra a jeho manželku, pomocníčku pri nahrievaní rohoviny. Pri okne, „na dobrom svetle“ bol pristavený pracovný stolec – *kôň*. Pani Dobrotová odhadla dĺžku jednej steny v dielni asi na tri, štyri metre (D.M.).

Z rohoviny vyrábali hrebenárski majstri rôzne druhy hrebeňov, oselníky a príležitostne aj iný tovar. Zatiaľ čo pri výrobe oselníkov zostali pri ručnej výrobe,² pri výrobe hrebeňov došlo k zmene, keď si niektorí hrebenárski majstri približne v rokoch 1923 – 1924 zakúpili *hrebenárske mašiny*. K týmto majstrom patrili aj otec Jána Dobrotu.

Keďže Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici vlastní vo svojich zbierkach dve takéto *mašiny*, využila som možnosť a 26. októbra 1987 som poprosila Jána Dobrotu – posledného vtedy žijúceho majstra, aby mi vysvetlil účel a spôsob práce na hrebenárskych strojoch. V ďalšej časti predkladám v tomto období zaznamenaný a v odbornej tlači doposiaľ nepublikovaný pracovný postup.

1. Hrebenárska obrezovačka

VÝROBA HREBEŇOV NA HREBENÁRSKÝCH STROJOCH A ICH PREDAJ

Pri strojovom opracovávaní rohoviny používal hrebenár Ján Dobrota tri stroje: *obrezovačku*, *stroj na vyrezávanie a špicovanie zúbkov* a *stroj na pucovanie hrebeňov*.

Obrezovačka (obr.1) pozostávala z dvoch stojanov fixne pripevnených na pracovný stôl, medzi ktoré sa upevňovala kovová oska – *špindľa*. Na jej pravej strane bolo miesto na upevnenie prevodu, ktorým bola obrezovačka napojená na elektromo-

tor. Na ľavej strane sa na osku nasúval kovový ozubený kotúč *cinkulárik*, ktorým hrebenár roh obrezával a pilil po dĺžke.

Prvým úkonom pri opracovávaní rohoviny bolo odrezanie špicu a širšieho konca rohu. Mladšie, a teda mäkkšie rohy bolo možné obrezať priamo, staršie rohy bolo potrebné kvôli zmäknutiu povariť vo vode alebo v oleji. Po odpílení koncov rohu, pre výrobu hrebeňov nevhodných, rozpíliť majster roh po dĺžke na kratšej strane – *cez brucho*. Rozpílený roh bolo treba opäť zohriať. Mladšie rohy zohrievali priamo nad ohňom, držiak ich v tzv. *prašovacích kliešťach*, staršie opäť *varili*. „Roh sa pri zohrievaní nesmel pripáliť, lebo by sa hrebene štrbili.“ (D.J.) Zmäknuté rohy povystieral majster najprv kliešťami a handrou na pracovnom stole, a potom ich vložil medzi dve kovové platne – *šrapštoky* a do ťažkého dreveného lisu – *prešu*. Po vychladnutí a zatuhnutí vznikla rohovinová platňa.

Na rohovinové platne prikladali hrebenárske formy. Od kvality a veľkosti rohovinej platne záviselo *prikladanie* foriem tak, aby z platne ostal čo najmenší odpad. Hrebenárske formy boli z tvrdého papiera a boli očíslované od čísla 4 po číslo 12 (od najmenších po najväčšie). Všetci hrebenári v Radvani používali jednotné formy na hrebene (D.J.). Pri prikladaní foriem na tzv. *hrebeň* – *frizier*³ dbali na to, aby hrubé zúbky boli od špicu, teda smerovali k pôvodne užšej časti rohu, a tenké zúbky smerovali k hornej časti rohu. Obkreslením formy na rohovinovú platňu si hrebenár naznačil základný tvar hrebeňa a ten potom opäť vyrezával obrezovačkou.

Po získaní základného tvaru hrebeňa začínal majster prácu na *stroji na vypíľovanie a špicovanie zúbkov* (obr. 2). Stroj je tiež prevodom napojený na elektromotor. Základnou časťou stroja je jeho *pracovná časť* (obr. 3), do ktorej je upevňovaný opracovávaný hrebeň. Hĺbku vsadenia hrebeňa do držiaka pracovnej časti určuje majster pomocou drevenej mierky (obr. 4.). Pred pracovnou časťou stroja sa do stojanov upevňuje opäť ko-

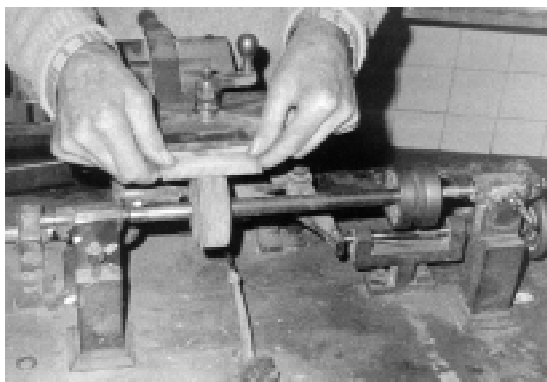
2. Hrebenársky stroj na vypíľovanie zúbkov

3. Pracovná časť stroja na vypíľovanie zúbkov

4. Pracovná časť stroja na vypíľovanie zúbkov, hrebeň s mierkou

5. Špicovanie zubkov hrebeňov

6. Stroj na pucovanie hrebeňov s nasadeným pufom

vová oska – *špindľa* a na ňu pri vypíľovaní zubkov *cinkulárik*. Majster Dobrota mal 75 rôznych *cinkulárik*ov, ktoré mali rôzny priemer (od 5 do 7cm) a rôznu veľkosť zubkov po obvode. Zúbky na *cinkulárikoch* si majster vyrezával sám podľa potreby. *Cinkulárik* s menším priemerom nasadzoval na *špindľu* pri vyrezávaní menších zubkov na hrebeni, s väčším priemerom pri vyrezávaní zubkov väčších.

Pracovná časť stroja na vypíľovanie zubkov je spojená retiazkou s kotúčom s rôznymi úrovňami obvodov (obr. 3). Tento kotúč spolu s dvomi závažiami v zadnej časti stroja posúva pracovnú časť stroja tak, aby boli medzery medzi zubkami na hrebeni rovnaké. Po upevnení hrebeňa do držiaku pracovnej časti stroja majster spustil stroj a hrebeň v držiaku zasúval k *cinkulárik*u na *špindľi*, kým nevypílil na hrebeni požadovaný zubok. Potom si majster presunul retiazku na nižšiu úroveň spomínaného kotúča a píľil ďalší zubok hrebeňa.

Po vyrezaní všetkých zubkov na hrebeni nasledovalo ich *špicovanie* (obr.5). Na *špindľu* pred pracovnou časťou umiestnil namiesto *cinkulárika* majster *špicovák* – drevený valček s pravidelnými vrúbikmi po obvode. Tie zabezpečovali brúsenie – zašpicatenie zub-

kov hrebeňa v rovine kolmej na plochu hrebeňa.

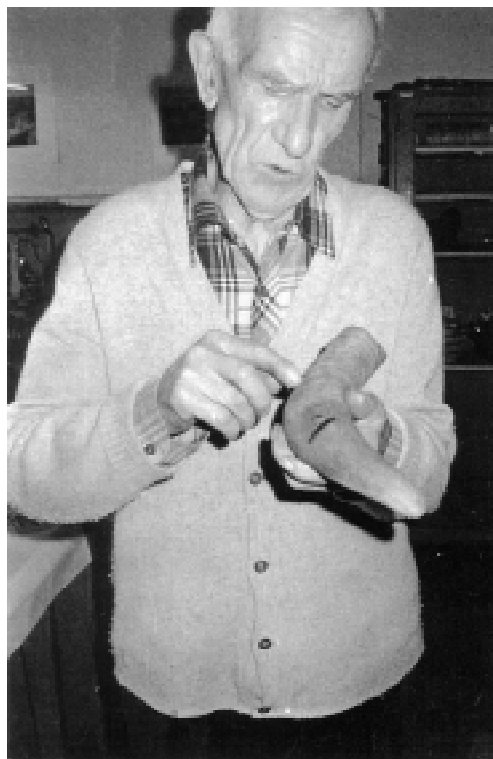
Hrebeň s vypílenými a obrúsenými zubkami má ešte neopracovaný povrch. Ten opracúval hrebenár na *stroji na pucovanie hrebeňov* (obr. 6). Stroj pozostával z dvoch mohutných stojanov pripevnených na pracovný stôl, v ktorých bola vsadená hrubá kovová os poháňaná prevodom od elektromotora. Na jej koniec majster nasadil najprv *grocovák* – kotúč s priemerom cca 18 cm, po obvode ktorého je brúsny papier. Brúsením získal hrebeň konečný tvar, plochy ostali hladké a zúbky zašpicatené aj v rovine zhodnej s rovinou plochy hrebeňa.

Poslednou fázou úpravy hrebeňa je jeho leštenie – *gľančenie*. Namiesto *grocováka* nasadil majster na os *puf* – kotúč, ktorý vznikol prešitím mnohých vrstiev látok. Najprv sa leštil hrebeň *pufom* s tvrdším povrchom, zo súkenných látok. Hrebeň pritom majster namáčal do vody s pieskom a týmto leštením získal hladký povrch. Na záver použil majster *puf* s mäkkším povrchom, pozošívany z mnohých vrstiev plátna, ktorý pri leštení natieral *puspascou*.⁴ Týmto leštením hrebeň získal požadovaný lesk.

Hotový výrobok si majstri neoznačovali. „Každý mal inú robotu – jeden robil hrubšie hrebene, druhý tenšie. A svoj výrobok si každý majster poznal.“ (D.J.)

7. Majster Ján Dobrota v mladosti

8. Majster Dobrota v roku 1986

Hotové výrobky hrebenárski majstri predávali podomovým obchodníkom, na trhoch, na jarmokoch a do obchodov v Banskej Bystrici.

Podomoví obchodníci – *čipkári* chodievali zo Svätého Ondreja, Brusna, Medzibrodu. *Bosniaci* pochádzali z územia bývalej Juhoslávie (D.J.). Agenti väčších firiem „*rajzinderi* chodievali väčšinou od Poľska, od hraníc“ (D.M.). Podomoví obchodníci sa pri svojej ceste zastavili v Radvani a „*keď mali peniaze, tak kúpili hrebene. Obišli aj troch hrebnárov, a kde im dali lacnejšie, tam kúpili.*“ (D.M.) Pravidelní podomoví obchodníci aj vopred napísali hrebenárovi, aby im nachystal tovar. Hrebene kupovali zabalené po tuctoch. Za tucet dostali hrebenári 18 – 30 korún. Podomových obchodníkov zásobovali aj takým spôsobom, že objednaný počet hrebeňov poslali na oznámenú alebo vopred dohodnutú adresu. Niektorí hrebenári mali kontakt na východné Slovensko, kde posielali výrobky a tamojší podomoví obchodníci predávali výrobky ďalej do Ruska a na Ukrajinu (D.M.).

Druhou možnosťou predaja hotových výrobkov boli trhy a jarmoky. Ján Dobrota chodieval do Zvolena, Detvy, Hriňovej, Krupiny, Žiaru, Brezna, Helpy, do Hornej Štubne. „*Do Levíc už nechodievali, to bol drahý špás.*“ Do Prievidze chodievali viacerí majstri spolu jedným vozom, „*lebo každý mal len batôžok a šiatrik pod pazuchou*“ (D.M.). Voz si objednávali aj viacerí majstri rôznych profesií spolu.

Najväčšou udalosťou pre remeselníkov v Radvani bol radvanský jarmok, ktorý sa konal každoročne na Máriu (8. septembra). „*Vtedy majstri nerobili, každý mal svoj šiatrik, predával, zhováral sa – to bolo remeselnícke! Ale bola to aj zodpovednosť pre majstra. Každý sa*

za svoj tovar zodpovedal.“ (D.M.) Na jarmokoch predávali hrebenári hrebene po kusoch za 3, 4, 5 korún (D.J.).

Všetci hrebenári nechodievali *do jarmokov*. Tí, ktorí boli doma lepšie situovaní, nemuseli ísť. Ak mali zákazníka, ktorému posielali tovar, mali zabezpečený odbyť výrobkov a nemuseli predávať na jarmokoch. „*Pán Jasenský nechodil, ten nemusel, bol slobodný, nebol odkázaný. Čo zarobil, stačilo mu. Bankovci tiež nechodili, tí mali svojich obchodníkov, čo im predávali. Ten čo u nich kúpil, ten to ďalej predal, a ten ešte ďalej, a to išlo ďaleko, do širokého sveta. Na jarmoky chodili väčšinou Kneppovci, Dobrotovci, pán Sršeň, Kubis, Nátan. Asi polovica ich chodila. A tá druhá polovica bola majetnejšia, mali po jedno po dve deti, nemuseli sa tak obracať.*“ (D.M.) Šiatrik mal každý hrebenár na jarmoku svoj vlastný, bol veľký ako stôl. Všetky hrebene nemohol vyložiť, lebo boli citlivé na zmeny počasia. Vykladali hrebene len na vzorku. Ostatné boli v tuc-toch pobalené a odložené.

Hrebenári nebývali na jarmokoch na spoločnom mieste, *lebo by neboli predali*. Každý si vyhľadal také miesto, aby bol *na druhom konci*. Každý z nich vedel, kde sa mu najlepšie predáva. Šiatrik si postavil na mieste, kde išli ľudia „*od vlaku, či od cesty, od dediny, od mesta, každý si tak vyhliadol, aby čo najviac predal*“. (D.M.)

Poslednou spomínanou možnosťou predaja hrebenárskych výrobkov bol predaj do obchodov v meste. Oselníky predával Ján Dobrota v Banskej Bystrici „*do Fridov – železiarskeho obchodu a do Lóvych – hračkárskeho obchodu, kam nosieval aj hrebene na predaj.*“ (D.J.)

RADVANSKÝ JARMOK

Radvanský jarmok bol pre remeselníkov z Radvane aj širokého okolia vrcholnou spoločenskou udalosťou. Preto mu venujem samostatnú časť mojej práce, v ktorej uvádzam informácie, ako mi ich sprostredkovala mnohoročná priama účastníčka radvanského jarmoku.

Jarmok začínal 8. septembra a trval tri dni. „*To bol najväčší sviatok. Vtedy sa nič nerobilo! Len varilo a pieklo. To nie len Radvanci boli, každému prišla z inakade rodina. Tešili sa, ale si aj nakúpili. Kto nemal príbuzných alebo známych, išiel sa najprv najesť, vypiť si. Šiatrov bolo dakedy aj sto. K bežnému životu čo bolo potrebné, to všetko ste dostali. Čo ste žive chceli... Mne keď dali dve koruny do jarmoku, ja som bola gavalierka. Za 50 halierov som išla na kolotoč, za 50 halierov som si kúpila dyňu, celú štvrtku, a za tú druhú korunu som si ešte mohla kúpiť jeden veľký slaný rožok a aj cukrík. Ale kolotoč, to bolo hlavné.*“ (D.M.)

Radvanský jarmok začínal pri radvanskej kasárni a Beniačovej modrotlačí, kde bol *prázdný plac*. Na začiatku jarmoku bol kolotoč s maľovanými koníkmi. Jeho majiteľom bol pán Donoval, ktorý býval za kasárňami. Chodieval s kolotočom na Radvanský jarmok, do Brezna a asi na 3 ďalšie jarmoky, lebo prevážanie kolotoča na koňoch bolo veľmi zložité. Za kolotoč platili deti 50 halierov. Do cirkusu chodievali len deti lepšie situovaných majstrov, vstupné bolo drahšie, platilo sa jednu alebo dve koruny. Boli tam zvery, ktorých sa deti aj báli. Na jarmoku nechýbali hojdačky – „*hunčky – týchto komédiou bolo najviac*“ (D.M.).

Od Beniačovského mosta po oboch stranách boli šiatre až po Dolnú Radvaň. Tam na pultoch, ktoré poskytovala obec, predávali z Čiech aj z Moravy *šatstvo*. Ďalej predávali *radvanskí súkeníci*, Markovičovci a Horenickovci. Tí predávali *štofý*, ktoré vyrobili sami, ale aj objednávali od iných firiem.

V ďalšej časti jarmoku sa predávala *obuv*. V septembri sa najviac kupovala obuv na zimu – kapce. Obuv predávali Revallovci a Sékelovci z Bystrice. Brat pána Revalla bol klobučník, aj ten chodil na jarmok. „*Spolu chodili, ale im bolo lepšie, mali kone. Naložili, predali, odišli. Neboli viazaní na nikoho.*“ (D.M.)

9, 10 Dolná Radvaň počas záplav 22. apríla 1931

Do jarmoku prišli aj kupci s riadom najmä od Lučenca. Predávali riad plechový aj smaltovaný a kotle. „*Tam, ako Makovickovci bývali*“, mali popod obloky tovar povykľadaný len na zemi, nemali šiatre. Na zemi mali plachty, potom stružliny a na tom poukladaný riad a *cedule*, čo to stojí. Hrnce, rajnice, väčšie, menšie, celé súpravy, ale bolo možné kúpiť aj jednotlivo. Na zemi bol vyložený aj porcelán.

Pod šiatrami predávali „*také kačkabájke pre deti – gorálke, hodinky, prstene, píšťalky*“. (D.M.)

Na Dolnej Radvani, v časti nazývanej na Prednom Mýte, sa predávali výrobky od mäsa. Ženy z Radvane a Kráľovej hriali a predávali párky, nazývané *viršle*. „*To mali plechovice, piecky naspodku, kde hriali dreveným uhlím vodu. Kto chcel, párky mu hneď zohriali, na tanierik dali, veď tam nikto neukradol. Každá žena mala stolík, dáždnik, ak jej muž spravil dáku záclonu, ak pršalo, alebo veľmi teplo bolo. Predávali väčšinou tie ženy, ktoré predtým slúžili u pánov a vedeli ako obslúžiť, aj chlebaka nakrájať.*“ (D.M.)

Krížankami boli nazývané ženy zo Svätého Kríža. Tie doma chovali prasiatka a robili z nich jaterničky – *hurky* a *podbradky*. Večer šli vlakom domov aj s košmi a ráno už o štvrtej boli naspäť na jarmoku, „*len sa nabrali a išli spať.*“ (D.M.) Tieto ženy pražili jaternice na plechoch, tiež na drevenom uhlí. Už doma si ich vopred uvarili, aby sa im nepokazili, a na jarmoku dopekali. „*Tá vôňa! Voňalo to! A pekári boli. Rožky predávali. Keď si kúpil za korunu, ani nevládal zjesť. Párky boli za dve päťdesiat. Za tri koruny podbradok, to už bol kus, to ani nezjedol! Chlieb si ženičky kúpili od pekárov, väčšinou bol ražný. A pivo sa väčšinou pilo. Ani limonáda nebola, pálenka, to ja vám neviem.*“ (D.M.)

„*Guláše varili a za tri koruny za tanier predávali, bravčový, hovädzí, väčšinou hostinskí, krčmári. Tá strava bola lacná, len peňazí bolo málo.*“ (D.M.)

11. Pohľad z Urpína na Dolnú Radvaň počas záplav v r. 1931, v pozadí veža evanjelického kostola

Záver

Aby sme získali aspoň matný obraz zašlej slávy remeselníckej Radvane, bude potrebné zbierať ešte veľké množstvo podobných čriepkov. Verím, že sa nájdú a ich súčasní majitelia, roztrúsení v užšom aj širšom okolí Radvane, si ich hodnotu uvedomia a nájdú spôsob, ako prispieť k dokresleniu obrázkov z remeselníckej Radvane v medzivojnovom a povojnovom období.

Mala som šťastie, ktoré na mňa čakalo v osobe pani Márie Dobrotovej – čipernej, takmer osemdesiatničky, ktorá bola priamou účastníčkou života remeselníkov v Radvani v spomínaných obdobiach. Jej obdivuhodná pamäť a mentálna vitalita sú závideniahodné a poznatky, ktoré mi svojím rozprávaním poskytla, sú cennými čriepkami do chabej mozaiky obrazov o zaniknutej remeselníckej Radvani. Verím, že čitatelia ocenia aj pútavý rozprávačský prejav pani Dobrotovej, ktorý viedol k častým citáciám jej myšlienok.

POZNÁMKY

- 1 O remeslách v Radvani pozri aj KOMÁROVÁ D. 1980, 1982.
- 2 Presný postup ručného spôsobu výroby hrebeňov a oselníkov z rohoviny zaznamenáva vo svojom článku PETRÁŠ M., 1974.
- 3 *Frizier* – hrebeň obdĺžnikového tvaru so zubkami po oboch dlhších stranách. Na jednej strane sú zúbky dlhšie, na strane druhej sú tenšie.
- 4 *Puspasca* je podľa posudku RNDr. Juraja Galvána zo Stredoslovenského múzea zložená z ozokeritu (zmes metánového radu podobná vosku), ale nemožno vylúčiť ani prípadnú prímes iných typov voskov vyššej hmotnosti.

LITERATÚRA a dokumenty:

- GALVÁNEK, J.: Posudok zbierkového predmetu č. 12.687 [príloha k druhostupňovej dokumentácii predmetu v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici].
- KALAVSKÝ, M.: Vývoj remesiel na Slovensku po zrušení cechov. *Vlastivedný časopis*, 28, 1979, s.182-185.
- KOMÁROVÁ, D.: Príspevok k pilníkárskej dielni bratov Kadlicovcov v Radvani. In: *Stredné Slovensko*, 1, 1980, s. 145-149.
- KOMÁROVÁ, D.: Remeslo zaniklo, ostal dobrý chýr. *Slovensko*, 6, 1982, č.2, s.18.
- PETRÁŠ, M.: Hrebenárske remeslo v Radvani. *Slov. Národop.*, 22, 1974, s. 85-93.
- Slovník obcí Banskobystrického okresu. Zostavil Š. Pisoň pre Vlastivedné múzeum v Banskej Bystrici. Banská Bystrica, Stredoslov. vyd.1968. 368 s.
- ŠPIESZ, A.: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava, Vyd. SAV 1972. 341 s.

Informátori:

Mária Dobrotová, rodená Hediová, nar. 1918, manželka hrebenárskeho majstra Jána Dobrotu z Radvane. (Textová skratka D.M.)

Ján Dobrota, nar.1909, zomrel 1991, hrebenársky majster z Radvane. (Textová skratka D.J.)

Autori fotografií:

Archív M. Dobrotovej: 7, 9-11; J. Bedříková: 2; Z. Drugová: 8; J. Zsolnai: 1, 3-6.